FIGYELŐ

Jász Géza

Születésének 100. évfordulójára

A Nógrád megyei Jobbágyi községben 1863. február 12-én született Jász Géza. Középiskolai tanulmányait Pozsonyban és Budapesten végezte az evangélikus gimnáziumban. 1880-ban beiratkozott az egyetemre joghallgatónak, közben könyvvitelt tanult, és 1882-ben Budapesten a Magyar Földhitelintézet könyvelője lett.

Első bölcseleti munkája 1893-ban, harmincéves korában jelent meg.[1] Könyve visszhangjáról a Vasárnapi Ujság ugyanez évi 18. számában közölt bírálatából szerzünk tudomást: „Utazásairól már több írást közölt lapokban . . . mint nagyobb szabású mű írója most lép a nyilvánosság elé . . . föllépése figyelemre méltó, mert olyan szak önálló munkásaként mutatja be magát, amelynek nálunk igen kevés művelője van, azok is rendszerint idegen nyomokon járnak, vagy mint fordítók, vagy legfeljebb mint átdolgozók. Jász Géza nem független, különösen külföldi elődeitől, ismeri az irodalmat, de azért sem nem másol, sem nem kompilál, hanem önállóan gondolkodik."

Tegyük hozzá, hogy nemcsak külföldi elődeitől tanult. Munkássága szervesen kapcsolódik a magyar haladó gondolkodás hagyományaihoz, eszményképe a „független gondolkozású" Herman Ottó volt.[2] A magyar természettudomány fejlődése a XIX. század utolsó harmadában is élénk. A darwinizmus polémiája idején, az első magyar darwinista, Margó Tivadar állattani kutatásai nyomán, több magyar biológus ér el önálló eredményeket, és éppen Herman Ottó az, aki a levont bölcseleti tanulságok alapján korábbi idealista álláspontját feladva, a materializmushoz közelítő világnézeti álláspontra helyezkedik. Jász Géza az alapvető problémák tekintetében a kor természettudományi és társadalomtudományi képviselői többségének agnosztikus és idealista irányvonalával szemben a kisebbséget alkotó haladó tudósok csoportjáért lelkesedik, hozzájuk csatlakozik.

A magyar felvilágosodás, majd az 1848-as forradalom vallás- és egyházellenes gondolkodói előkészítették a talajt a kiegyezés után egyre nagyobb számban jelentkező antiklerikális áramlatok számára, melyekből kiérzik a tudomány tényein alapuló szenvedélyes igazságkeresésen túl a belső vívódás egy korszerűtlen társadalom politikai, erkölcsi, vallási, filozófiai előítéleteivel szemben. Jász Géza új útjait, módszereit keresi ennek a harcmodornak. Figyelmét a természettudományok terén elért felfedezések, a hazai viszonyoktól eltérő társadalmi berendezkedések és változásaik kötik le, melyekkel külföldi utazásai során ismerkedik meg sokoldalúan és részleteiben.

Az alapvető tudományos, világnézeti, illetve filozófiai kérdések tekintetében vallott nézetei visszavezethetők az általa tanulmányozott, nagyra becsült és idézett tudósok, írók tanításaira. A természettudományok terén P. S. Laplace kozmogóniai hipotézise, I. Newton mechanikai alaptörvényei, Ch. Darwin származástani elmélete, E. Haeckel biogenetikai alaptörvénye hatottak rá elsősorban. Társadalomtudományi kérdésekben alapvetően A. Comte pozitivista tanait alkalmazza. A korszak magyar filozófusainak java része, a korszak uralkodó filozófiai iskolájának, a pozitivizmus hatása alá kerülve, megelégszik a filozófiatörténet művelésével, ismeretelméleti és metodológiai problémák összegezésével. Jász Géza túlhaladja a pozitivizmus kereteit, és a francia materialisták, elsősorban D. Diderot nyomdokain a materializmus irányában fejlődik, Hegelből a dia-

[1] Jász Géza könyv alakban, önálló kiadványként megjelent munkái: A fejlődés törvényei különös tekintettel a társadalmi gazdasági életre. Athenaeum, 1893. 328 o.; Az igaz, a jó és a szép eszméje. Rényi K. kiad. 1910. 50 o.; A sejt, mint a fejlődés alapformája. Franklin, 1911. 129 p.; A vallás filozófiája. I. köt. A vallás alapelemei. Franklin, 1915. 129 o.; Az én könyvem. Társadalmi lexikon. Adorján Testv. kiad. 1927. 236 o.; A világ egyensúlyának törvénye. Élet Ny. 1935. 63 o.

[2] Jász Géza levele Herman Ottóhoz. Az MTA kézirattára Ms 268.

lektika elemeivel ismerkedik meg, I. G. Frazer és E. B. Tylor munkáiból a vallástörténeti kutatásokat tartja legértékesebbnek, végül Saint-Simon és Owen utópizmusával próbál válaszolni néhány társadalmi problémára. Az eddig elmondottak vezették természetfilozófiájának és társadalomszemléletének minden esetben a vallásos-idealista nézeteket cáfoló következtetéseihez. A magyar bölcseleti gondolkodás történetének olyan haladó eszméit képviselő írói közé soroljuk, aki a felvetődő kérdések eklektikus felfogása miatt nem tudta ugyan maradék nélkül felszámolni idealista előítéleteit, de a különböző irányzatok, rendszerek pozitív elemeiből materialista színezetű megállapításokra jutott.

Már a filozófia fogalmának meghatározásakor szakított a hazai idealista irányzatok képviselőinek szokásos felfogásával. Nem ismerte el a filozófiát mint a tudományok felett álló tudományt, mint csak „hiten" alapuló spekulatív tevékenység eredményét. Tanításait szembeállította a teológiával. Véleménye szerint filozófiájának pozitív szerepet kell betölteni az anyagi világ megismerésében, a külvilág és a gondolkodás legáltalánosabb összefüggéseit, törvényeit kell megállapítani. „Rendszerem . . . — írja Jász Géza — az összes világi tüneményeknek — így a társadalmiaknak is közös . . . természeti tüneményeken alapuló levezetése és így a legteljesebb világegység kimutatása.[3] . . . Az úgynevezett filozófusok üres szalmát csépelnek . . . olyan elvont fogalmak körülírásával foglalkoznak, melyek az emberiség által fel nem foghatók, annak javára nem válnak, s a megismerést elő nem mozdítják . . . a pozitív filozófia a világ érzékileg feldolgozott adatait törvényszerűleg rendszerbe foglaló elméleti tevékenység . . . A filozófia tehát a tudomány kiegészítése, de mindig csak az exakt tudományos észleletek alapján . . . körében nem tartoznak a csak hiten alapuló következtetések."[4]

A világ anyagi egységét akarja bebizonyítani. Kategorikusan visszautasít minden olyan állítást, hogy a tudatunktól függetlenül objektíve létező anyagon kívül létezhetne még valami „szellemi, vagy anyagfeletti" felsőbbrendű lény, „magában való" dolog. Egyetlen létezőnek a térben és időben végtelen, örökké mozgó és változó, meg nem semmisíthető és nem teremthető anyagot ismeri el. A szervetlen, a szerves anyag, az élővilág és a gondolkodó ember egyaránt az anyag különböző formái. Következetességére jellemző a lelki életről alkotott helyes tudományos felfogása. Kifejti, hogy a lelki jelenségek az élő anyag fejlődésének meghatározott fokán szükségszerűen alakulnak ki, nézete szerint: „önálló lélek, mely születik, a testben működik és annak halála után kiszáll és tovább létezik, ilyen lélek nem volt, nincs és nem is lesz soha. Ez egy fizikai képtelenség, amivel az emberiséget bolondítják és félrevezetik." „A lélek kötve van egy bizonyos anyaghoz, ez az emberi idegrendszer . . .[5] anyagfeletti semmi sem lehet, mert anyag nélkül semmi sem elképzelhető . . ."[6]

Az anyag fogalmára, lényegi tulajdonságaira vonatkozó további elképzelései már nem ennyire egyértelműek. Nem jut el az anyagnak és a mozgásnak mint filozófiai kategóriának a meghatározásáig, mert megragad az anyag szerkezetére, fizikai tulajdonságaira vonatkozó elméleteknél, elsősorban a Newton-törvényeknél és az általa helytelenül alkalmazott termodinamikai tételeknél. Fentieken kívül leginkább H. Spencernek a jelenségek területén mutatkozó általános evolúcióról szóló tanítását használja fel. Véleménye szerint a szervetlen, a szerves, az élő anyagban és a társadalomban végbemenő minden változás, fejlődés elindítója a „meleg" felhalmozott mennyisége, „átalakulása". A meleg növekedése, illetve fogyása egyensúlyban tartja az anyagi világ folyamatait, nem következhet be a „hőhalál", a világ anyagi létezésének feltételei nem szűnnek meg. Élet és újjászületés, a fejlődés örök ismétlődései a hőátalakulások következményei. „A világnak, mint egyetlen lényegnek két változata van: Az egyik a meleg, vagyis az eleven erély, a másik az anyag, vagyis a helyzeti erély. Az anyag és a meleg ugyanegy . . . ha ez a mozgás nagyon megnő, előáll a meleg . . . a világ lényegéből semmi el nem vész, semmi új rész nem teremthető, a meleg és az anyag mindig annyi volt, csupán a kettőnek egymáshoz való aránya változik folyton-folyvást . . . A világ fejlődése két időszakot mutat . . . az egyik a meleg átalakulása anyaggá, illetve az eleven erély átalakulása helyzeti eréllyé: ez az élet, ez a lassú lehűlés korszaka. A másik az anyag átalakulása meleggé . . . ez az újjászületés korszaka . . . Élet és újjászületés örökké ismétlődnek . . . A világ egyensúlyát a két ellentétes erélynek . . . állandó egymásra hatása biztosítja . . . A világ örökké való, csupán részei változnak folyvást. . . A világ térbeli és időbeli végtelenségéből következik, hogy annak nincs határa, nem volt kezdete és nem lesz vége . . ."[7]

[3] Az én könyvem . . . 5. o.
[4] Uo. 85. o.
[5] Uo. 117. o.
[6] Uo. 132. o.
[7] A világ egyensúlyának törvénye . . . 6—10. o.

Az anyag és mozgás viszonyának vizsgálatakor túllép az idealizmus álláspontján s ezért a mozgás magyarázatához nincs szüksége valamely külső „mozgató" vagy teremtő feltételezéséhez. A mozgást azonosítja az erővel, illetve végső soron a meleggel, mely, mint mondja, „az anyagban működik", és az anyag nélkül nem tételezhető fel, de határozottan nem szögezi le, hogy a mozgás az anyag önmozgása, belső tartalma, indítéka pedig az ellentmondások, az ellentétek harca. Az előbbiek természetes velejárójaként nem különböztet a mozgás fő formái, e mozgási formákra jellemző sajátosságok közt, és a mozgás magasabb rendű formáit helytelenül visszavezeti az alacsonyabb rendű formákra. „Anyag az — mondja Jász Géza —, amit érzékszerveinkkel felfoghatunk, s csupán ez esik az emberi ismeretek, az emberi kutatások körébe ... ebben az anyagban ... mozgást változást veszünk észre ... Mi okozza az anyagban a mozgást, mi a változás oka? Ezt mi erőnek nevezzük ... az erő csak anyagban működhetik, anyag nélkül erő nem működhetik ... Egy ismert erő ... melyből érzéki világunk összes jelenségeit, tüneményeit le lehetne vezetni, ez az ismert erő a meleg ... ezen egy erőnek, a melegnek törvényeiből le lehet vezetni világrendszerünk, szerves világunk, lelki világunk, társadalmi, gazdasági életünk összes fejlődési törvényeit, stádiumait ... ez az erő, miként az anyag, se nem nől se nem fogy, mindig annyi volt, s annyi lesz ..."[8]

A teret és az időt objektívnek, az anyagtól és a mozgástól elválaszthatatlannak ítéli. A véges és végtelen ellentétpár szembeállítása révén megsejti a tér és idő ellentmondásos természetét, de következtetései során mégsem tud elvonatkoztatni az idő és tér konkrét szerkezetétől, fizikai tulajdonságaitól, „Az anyag és erő, ez a két lényeg (substancia) van a világon ... mind a kettő végtelen ... épp így a tér és idő is végtelen ... — állítja fel tételét Jász Géza. — A térről tudom, hogy az maga a világűr, melyben az anyag elfér ... az időről tudom, hogy a létezésnek a tartama ... tér nélkül nem lehetne anyag, idő nélkül nem lehetne erő ... A végtelent felfogni nem tudom ... de fennáll nem ugyan a világ egyes részleteire nézve, de az egész világra nézve ... A világot két lényegnek ellentétessége tartja fenn, tartotta fenn, s fogja fenntartani örökkön-örökké.[9]

Jóllehet a jelenségeket, a dolgokat fejlődésükben, változásukban és kölcsönös összefüggésükben igyekszik vizsgálni, s észreveszi a természetben rejlő dialektikát, mégsem tudja alkalmazni elméleti tételeinek kidolgozásában, nem tudja leküzdeni metafizikus korlátait, éppen eklektikus felfogása következtében. Érdeme, hogy dialektikusan fogalmazott tételeit mindig az objektív anyagi valóságra vonatkoztatja, az összefüggéseiben egységes egészet képező világ jelenségeit az anyag különböző megnyilvánulási, fejlődési formáinak tekinti, ennek ellenére a természeti és társadalmi jelenségek vizsgálatánál a tudatos alkalmazás során hibás következtetésekre jut. „Az egyensúlyt mindenkor és mindenhol két ellenhatás tartja fenn ... A monizmus világszemlélete szilárdan fennáll ... a világ minden része egy ugyanazon törvény szerint él és fejlődik, de ezen életet és fejlődést soha egy, de mindig két ellentétes erő, vagy hatás tételezheti fel csupán ... A világ egyes részeiben a két ellenhatás, a világ fejlődés és a világ hűlése folyamán változik ... de ennek megfelelően új egyensúlyi helyzet alakul ki ...[10] Életünkre nagy hatással van az, hogy miképp látjuk és fogjuk fel a világot és itt azonnal ki kell jelentenünk, hogy mi nem keressük a láthatatlant, a képzeleti, az eszmei világot, nem keressük a 'Ding an Sich'-et ... nem keressük az absolutot, hanem csak a relatívot ... Azt fogadjuk el valóságnak, létezőnek, amit érzékszerveinkkel részint közvetve, részint közvetlenül megismerni tudunk ..."[11]

Az anyagi világot megismerhetőnek tartja, és határozottan elzárkózik minden irracionális „természet felett álló megállapítástól". Determinizmusát egyoldalúan fogalmazza meg: „Nincs szabad akarat, szabad mozgás, de rend van, szervezettség ...[12] Az anyag és az erő a világ minden részében a forma útján lesz felismerhető ... Épp ezért nem fogom azt mondani, hogy a fal nem anyag, hanem csupán annak képe, miként azt sok hiú ábrándozó tanítja ..."[13] A megismerésnek, ismereteink minőségének döntő jelentőséget tulajdonít az ember és a társadalom fejlődése szempontjából, feladatunk a „természettudományi ismeretek hirdetése" — mondja a francia felvilágosodás íróinak hatására. J.Locke szenzualizmusa alapján az érzeteket tekinti a megismerés, általában az egész lelki élet kiinduló pontjának. A tudomány tapasztalati tudás, mely abból áll, hogy a racionális módszert az érzéki adatokra alkalmazzuk. „Tudománynak csak az exakt

[8] A fejlődés törvényei ... 9—11. o.
[9] Az én könyvem ... 11—13. o.
[10] Uo. 33. o.
[11] Uo. 40. o.
[12] Uo. 50. o.
[13] Uo. 86—87. o.

természeti kutatásokon alapuló megfigyeléseket fogadjuk el — írja könyvében —. Minden egyéb ... a természet felett álló önkényes vagy képzeleti megállapítás, avagy feltevés nem sorolható a tudomány fogalma alá ... az ismeretek szervezése, rendszerezése, közös törvény alá foglalása és hirdetése képezi a tudomány legmagasabb feladatát ... a tudomány érzéki megismerések alapján gyűjti, elemzi, csoportosítja szerves egésszé a jelenségeket."[14]

Ismeretelméleti tételei, a szenzualizmussal, az empírizmussal elegyített racionalizmusa nem adnak kielégítő megoldást, tudományosan kidolgozott választ a megismerés bonyolult folyamatára. A többi között nem ismerte fel éppen a gyakorlat szempontjából oly fontos elméleti gondolkodás jelentőségét, szerepét a tudományok fejlődése terén. Helyes megállapításokra jut, ha legyőzi metafizikus merevségét. Például: az abszolút megismeréséhez a relatívon keresztül jutunk el — írja egyik mondatában, vagy: a forma az anyagi dolgok szükségszerű velejárója, az anyagi folyamat csak lényegének megfelelő, sajátos formában nyilvánulhat meg. Véleménye szerint a filozófiai idealizmus összes változatai károsan befolyásolják a tudományok fejlődését, mert kétségbevonják az objektív világ létezését, ismereteink megbízhatóságát általában a megismerés korlátairól beszélnek. Jász Géza 1935-ben megjelent utolsó művében, tévedései ellenére, határozottan szembeszáll a filozófiai idealizmussal, amikor e kérdésről a következőket írja: „Szigorú következetességű természeti törvények uralják a csillagvilágot ... a társadalmi életet ... a történelmet ... Szorosan ragaszkodunk a mechanikus világfelfogáshoz, mely azt mondja, hogy minden esemény az okozati viszony eredménye és teljesen tagadjuk a vitalizmus világfelfogását, mely az okozati összefüggéseken felül a célszerűségnek tért enged ... Igazi előhaladás csak azon törvények alapján érhető el, melyek a szervetlen világot uralják ... csak így kutatható eredményesen a szervi és a szellemi élet, az egyéni és a társadalmi világ. Ha ezen túlmegyünk ... csodákat ... az érzéki világon felüli erőket teremtünk, ahol megszűnik a haladás és a fejlődés ... melyeknek a tudományos megismerés szempontjából semmi értékük sincs".[15]

Az általa tanulmányozott filozófiai irányzatok közül a marxizmussal nem került szorosabb kapcsolatba. Az utópista szocialisták mellett Marx és Engels munkásságának csak egyes fejezeteivel ismerkedett meg, így nem tudta kihámozni tartalmának valódi magvát. A materializmust a „legeszményibb filozófiának" nyilvánítja, mert a világ hiteles ismeretét adja és megfejti életünk problémáját. 64 éves korában, 1927-ben írt alábbi sorai a materializmus mély humanizmusáról újabb bizonyítékai filozófiája haladó tartalmának: „Az emberiség nagy része az ő nagy gőgjében, tudatlanságában támadja a materializmust, holott minden az anyagban és az anyag által van, s azonkívül semmi sincs ... Az anyagiság alatt nem az alacsony ösztönök, nem az érzéki felfogás, nem közönséges, lapos, sivár világnézet értendő, hanem az igazság ... a világ igazi képe ... valódi ismerete értendő ... A materializmus megteremti az összhangot köztünk és a külvilág között, sőt tovább megyünk és állítjuk, hogy a materializmus teszi igazán magasztossá és fenköltté az embert, mert megismerteti vele a világot ... s megfejti életünk problémáját a valódiságnak megfelelő természetes úton ... De hát kik a materializmus ellenségei, kik az anyagvilág feletti természetellenes szellemvilág hívei? Többnyire azok, akik az emberiségen uralkodni vágynak. A saját uralmuk fenntartása érdekében, hogy az emberiséget lelki sötétségben tartsák ... minden jónak, boldogítónak kútforrásául az anyagi világ feletti láthatatlan szellemvilágot állítanak oda, amelyet az emberiség soha meg nem ismerhet, de melynek áldásait az ő közvetítésük útján élvezheti ..."[16]

Helyét és szerepét a magyar haladó gondolkodás történetében nemcsak a természet szükségszerű összefüggéseire és törvényszerűségeire alapozott filozófiájának pozitívumai és negatívumai határozzák meg, hanem ennek velejárói is: vallásellenessége és antiklerikalizmusa. A múlt század második felében kiélesedett egyházpolitikai viták idején egyház- és vallásellenessége révén kapcsolatba került szociáldemokrata és polgári demokratikus írókkal. Ez a filozófiai munkássága következtében mellőzött Jász Géza ideológiai fejlődését kedvezően befolyásolta.

A vallás keletkezését, történeti fejlődését D. G. Brinton, I. G. Frazer, E. B. Tylor archeológiai, etnológiai kutatásai, H. Spencer és A. Comte pozitivista szociológiai és történetírói módszerei felhasználásával dolgozta ki. A vallást a társadalmi tudat hamis, fantasztikus visszatükrözésének tekintette, keletkezését és elmúlását a társadalom különböző fejlettségi fokaihoz kötötte. Bátran hirdeti tudományos meggyőződését, hogy „nem Isten teremté a saját képmására az embert, de az ember feltalálja az Istent ... Ez

[14] Uo. 216—217. o.
[15] A világ egyensúlyának törvénye ... 38. o.
[16] Az én könyvem ... 133—135. o.

az Isten-feltalálás . . . megindul, amikor az ember saját öntudatára ébred és szembehelyezkedik a külvilággal, s ekkor kivetíti saját személyiségét a külvilágra."[17] A polgári ateisták nyomán a vallás keletkezésének forrását a tudatlanságban és a természet ismeretlen erőitől való félelemben látta, az ismeretek fejlődésével csökken az ember hite, „végül a vallás megszűnik, helyét a tudás fogja átvenni". Marx és Engels hatására a vallás társadalmi gyökerének szerepét is hangsúlyozza, de annak ellenére, hogy felszámolása érdekében követeli a kizsákmányolás megszüntetését, megmarad a Feuerbach-féle szeret-vallás koncepciójánál. A „szellem vallásának" istenét az ember képzelete teremtette, érzelmeink, vágyaink, törekvéseink szüleménye. „Az Isten az mindig személyi hatalom volt . . . de hogy természet, vagy természeti erő lenne, ez teljesen ellenkezik az Isten fogalmával . . ."[18] Isten csak a mi „belső lelki világunkban" található, „mi képezzük az Istent". Jász Géza állásfoglalása azonban itt is ellentmondásos. A jövő századok embere lehet istentagadó, mondja, a jelenben még szükséges a vallás. „A kezdetleges ember hitében . . . őt magát kivéve az egész környezetvilág a hit birodalmába tartozik . . . midőn az ember felismerte már a külvilágot, annak fizikai törvényeit, többé holmi csodát, felsőbb titkos, személyes hatalmat nem keres . . . de még mindig *nem elég fejlett arra, hogy teljesen megtagadja önmagát*, tehát személyesíti a saját javát célzó szellemi tulajdonságait . . . isteníti a szeretetet . . . az emberi erényeket . . . ez a szellemiség vallása . . ."[19] Amikor azonban alkalom kínálkozik számára és közvetlenül nyilatkozhat e kérdésben a munkásosztály előtt, a Szociáldemokrata Párt pécsi lapjában[20] nyíltan ki meri mondani, hogy az ember felett semmiféle természetfeletti hatalom nem uralkodhat, életünket önmagunknak kell irányítanunk a természet erőinek felhasználásával.

Támadja az egyházat, a papságot. Leleplező adatokat közöl reakciós, antidemokratikus tevékenységéről, a világi és az egyházi hatalomnak a kizsákmányoltak elnyomására irányuló szövetségéről. Eszményinek tartaná a társadalmi önigazgatás alapján szervezett és hivatásos papság nélkül működő „egyház" létezését. Az egyház és a vallásos ideológia elleni harcot azonban nem kapcsolja össze az osztályharc feladataival.

Társadalomfelfogását a nagy utópisták, Saint-Simon és Owen gondolatai határozzák meg. A marxizmustól, a proletárforradalomtól, a proletárdiktatúrától azonban fél, mert a „kultúra" megsemmisítésével járhat. Bizonyos társadalmi és történelmi körülmények között azonban elismeri a forradalom jogosságát, ilyen „jogos" forradalomnak tartja pl. az 1848-as szabadságharcot. Úgy látja, hogy a szocialista társadalom forradalom nélkül, parlamenti úton is megvalósulhat. Ésszerűtlennek tartja korának társadalmi viszonyait — „Munkás társulat"[21] néven megrajzolja egy utópisztikus társadalom képét, mely a „bolygó szilárd állapotának megfelelően, a szerves lény aggkorának", illetve a társadalmi fejlődés utolsó „korszakának" tekinthető. Itt ismét kiütközik az az alapvető tévedése, hogy alacsonyabb rendű mozgásformákra igyekszik mechanikusan visszavezetni a magasabb rendű társadalmi folyamatokat. Az eddigi társadalmak „rablásból" éltek, a jövő társadalmának alapja a munka lesz, meg fog szűnni a származásra alapított „kaszt" a despotizmus, az állam szerepét átveszik a társadalmi szervezetek. Úgy véli, megfelelő intézkedésekkel meg lehet szüntetni a kapitalista termelésből fakadó társadalmi bajokat.

Mechanikus szemlélete következtében a társadalom objektív törvényszerűségeit a természeti törvényekre vezeti vissza, például a szabadságvágyat a centrifugális erőre, a zsarnokságot a centripetális erőre. A társadalmat élő szervezethez hasonlította. A darwinizmus kiterjesztését a társadalomra H. Spencertől vette át. Síkra szállt a társadalmi fejlődés megérett szükségleteiért, harcot követelt egy jobb társadalmi rendért. Elismeri a forradalmak jogosságát, A. Comte és H. Spencer szemére veti, hogy nem tud szabadulni „idealista" nézeteitől, egyetért a szocializmus eszméivel, de a marxizmus gyakorlati megvalósulását lehetetlennek tartja, mert „nem egyezik az anyag fejlődési menetével."

Társadalomszemlélete kispolgári utópikus vonásai ellenére meglátja a munkásosztályban azt az erőt, amely képes megteremteni az új társadalmat, ahol a „munkaadó teljesen a munkás alá lesz rendelve". A fejlődés tehát a szocializmus irányában halad, de ez is csak átmenet, mégpedig azért, mert az „anyagi világ fejlődési törvényei" szerint a társadalom a „lehűlés" stádiumába jutott.

[17] Uo. 56. o.
[18] A vallás filozófiája . . . 10. o.
[19] A világ egyensúlyának törvénye . . . 51—52. o.
[20] Jász Géza: A vallás. Munkás, A Pécsi Szociáldemokrata Párt heti lapja, 1903.
[21] A fejlődés törvényei . . . 179. o.

Jász Géza első munkája 9 évvel a századforduló előtt jelent meg, az utolsó pedig négy évvel a második világháború előtt. Munkássága értékelésénél sokféle, erősen eltérő igen változatos társadalmi viszonyokat kell figyelembe venni. Jász Géza mindvégig kitartott elvei mellett. A Horthy-rendszer alatt megjelent utolsó két művében a zsarnokságot felváltó népforradalomtól reméli a szabadságot. A kizsákmányolókat pedig a társadalom hiénáinak, rablóinak nevezi. „A forradalmakat ... a népnek ... a zsarnoki nyomás alóli felszabadulás vágya fűti ... — írja az ellenforradalom győzelme után megjelent könyvében —. Ez a harc megérthető, ha követi a természeti fejlődést ... A szabadságvágy százszázalékos kielégítése csak ott jogosult, sőt parancsolóan szükséges, ahol a fennhatóságot idegen faj, vagy államfő gyakorolja ... ilyen volt a magyar ... Az emberiség egy része maga alá akarja gyűrni, kihasználni a többi embert ... evvel szemben áll a szabadság ... a társas érzés vágya ... Ezek szerint változik a kapitalista individualizmus rendszere, amely a fajt, vagy annak képviselőit juttatja uralomra, vagy a szocialista kollektivizmus rendszere, mely az egyedeket juttatja nagyobb érvényesüléshez ...[22] Be fog következni a humanizmus korszaka, amely nem ismer ellentétet vallás, faj, születés, foglalkozás közt — írja 1935-ben, a terebélyesedő fasizmus árnyékában —, de akkor is egész az utolsó emberi társadalomig szükséges lesz, hogy az önzés erélyének egy töredéke megmaradjon ... mely az egész társadalom érdekét képviselje ... Van a társadalomnak egy rétege, mely alig dolgozik, csak dolgoztat ... ezek képviselik a rablás energiáját ... a munkások verejtékes izzadtságából, véréből, könnyeiből híznak meg. Ezek a társadalmi hiénák ... a gazdasági vérszopók, tolvajok és rablók. Amióta a rablással szemben a munka a földön megjelent, folyik a harc a rablók és a munkások között ... a gyáripar fejlődésével kialakul a mezőgazdaságot és ipart kisajátító nagytőkések osztálya, hogy a régi születési kasztok helyét elfoglalja ... kifossza a kézi és a szellemi munkások százmillióit ... Ezek a mai idők nagy tolvajai, nagy rablói ... A háborúk nagy része gazdasági természetű ... a munkásoknak egymás ellen nincs ellenséges szándékuk ... A társadalmi belső forrongások is gazdasági természetűek ... A szociáldemokratizmus és mindehhez hasonló mozgalmak a munkás helyzetének javítását célozzák ... Kívánunk oly társadalmat, melyben megszűnik a rablás és a rabszolgaság, a munkás teljes elismerésben és szeretetben részesül ... Legyen béke a világon ...”[23]

Molnár István

Sartre a felnőtt — gyermekkoráról

(Jean-Paul Sartre: Les mots)

Sartre emlékiratainak eddig két fejezete jelent meg a *Les Temps Modernes*-ben.[1] Bármennyire is kerek, lekerekített rész ez, semmiképpen sem elég arra, hogy határozott véleményt formálhassunk magunknak róla. Még azt sem tudni ugyanis, hogy a megjelent rész teljesen felöleli-e a gyermekkorát, vagy sem. És óvatosságunknak még csak fokozódni kell, hiszen végeredményben olyan tárgyról van szó, amelynek megítéléséhez jóformán semmiféle támpontunk sincs; illetve csak egy van, de ez maga Sartre, mindazzal, amit róla tudunk, írásaiban is olvastunk: egyszóval a későbbi Sartre. Ha ilyen helyzetben mindenki óvatosan is bánik a véleményével, és ítéletét bizonyos mértékig fenntartja — hogy előítéletek hálójába ne keveredjék —, a felmerülő gondolatok sorát azonban senki sem háríthatja el magától. Ha ezt tenné, az pontosan annyira elítélendő lenne, mint az elhamarkodottság.

Tudott, hogy Sartre az ember formálódásában igen nagy, majdnem döntő jelentőséget tulajdonít a gyermekkornak. Ha tehát az, amit most a saját gyermekkoráról elmond, sokszorosan és sok vonatkozásban rímel a későbbi (illetve a most megjelent műnél részben korábbi) filozófiai műveiben kifejtett nézetekkel, akkor az olvasó könnyen hajlik arra, hogy ezeket össze is kösse, és forrást, kezdetet lásson abban, amit Sartre gyermekkoráról olvas. Így azonban könnyen csapdába eshetünk, túlélhetjük a gyermekkort, és mindent belőle magyarázunk, éppúgy mint Sartre korábban nem egyszer tette (pl. bizonyos fokig Baudelaire esetében). Aztán meglepődünk, amikor az így kiformált véleményre később maga Sartre cáfol rá, minthogy magatartásunk későbbi fejlődése során sokban

[22] A világ egyensúlyának törvénye ... 46—48. o.
[23] Uo. 57—63. o.
[1] 1963. okt. 209. sz. 577—649. o. I. I. Lire, és 1963. nov. 210. sz. 769—834. o. II. Écrire (A recenzió megírása óta kötetben is megjelent a párizsi Gallimard kiadónál *Les mots* címmel. Meg kell jegyezni, hogy Sartre e művét 1954-ben írta.)

szembefordult azzal, ami korábbi álláspontja volt. Ezt nemcsak Sartre művei és fejlődése maga bizonyítja, hanem emlékiratainak e kezdeti két fejezete is nem egyszer figyelmeztet erre.

Teszi ezt mindjárt az első oldalakon, pontosabban: az itt kibontott kettősséggel. Sartre ugyanis családját előbb a felnőtt énjének szemével nézi, aztán pedig igyekszik gyermek-magát „belülről" bemutatni. A két szemlélet természetesen nem azonos. A gyermek egy volt a családdal, abból nőtt ki, attól kapta szellemét, eszmei útravalóját. A felnőtt viszont ezt megtagadta, még hozzá több vonatkozásban és többszörösen. Tette ezt azért, mert gyűlöli a gyermekkorát (vagy talán fordítva?), a világot, a társadalmi osztályt, amelyből származik. Ez az álláspont jut szóhoz az első oldalakon, ahol kívülről tekinti családját. Leginkább talán a groteszket bőven használó jellemzési módban. Ez a mód nem meglepő, hiszen végeredményben saját volt, tegnapi — pontosabban tegnapelőtti — világát állítja pellengérre — szerencsére minden neofita düh nélkül és igen mély intellektualitással.

Amikor a későbbiekben a gyermek szemével próbál láttatni, akkor természetesen egy egészen más perspektíva tárul fel. Az első kép egy lehetetlen világot mutat, a második kép ugyanazt a világot tökéletesnek mutatja, s olyannak, amelyben minden a helyén van, rendben van — „a világok lehető legjobbikának".

Olvasás közben először a groteszk szarkazmus hökkent meg, azután a kettősség. Sartre-nak azonban láthatóan éppen ez a célja. Ezzel is óvni akarja az olvasót attól, hogy a későbbiektől — a szerző akarata ellenére — ellágyuljon. Önfigyelmeztetésnek is szánta ezt? Tudatosan valószínűleg nem, ösztönösen azonban mégis — nyilván éppen a meglevő összekötő szálak miatt, amelyeket ugyan tagadni lehet, ám ettől nem szűnnek meg létezni. Az bizonyos, hogy ezzel jelezni akarja: a régi világával ma már nem vállalja a közösséget, sejtetni, hogy a látszólagos tökéletesség, a nyugalom és rend mögött nyugtalanság, tökéletlenség, sőt egy rossz, tépett világ húzódik meg. Mindazt tehát, ami későbbi szembefordulásának és lázadásának, a polgári világ, a fennálló társadalom és saját osztálya megtagadásának egyik forrása. Érezteti, hogy a későbbi szakításának alapjai, ha lappangóan is, de már ott vannak, abban a világban, amely másnak mutatja magát, mint amilyen.

Arról, hogy 30 éves korában hogy látta ezt a gyermekkort, egy kitérő alkalmával így ír: „30 éves koromban azt mondták nekem: 'azt lehetne mondani, hogy önnek nem voltak szülei. És gyermekkora sem'. És én voltam oly ostoba, hogy büszke voltam erre."[2] Mert emlékezetéből — mint mondja — első éveit kitörölte.[3] Akkor történt ez, amikor még nem jutott el *A Lét és a Semmi*hez, még kevésbé az 50-es évek fordulatához. Az ilyen merev tagadás azonban a tagadott időnek inkább a reminiszcenciáját mutatja, mint meghaladott jellegét. Hiszen a megtagadás előfeltétele a szembenézés. Ide viszont fejlődésének csak későbbi szakasza juttatja el, s talán ez tette szükségessé számára, hogy az említett korral szembenézzen. Ha nem tagadná meg, akkor „a halott megragadja az élőt". Talán nem tévedünk, ha arra gondolunk, hogy ez a szükséglet vagy valami hasonló volt egyik — bevallott vagy be nem vallott — lényeges oka annak, hogy emlékiratainak megírásába belekezdett. Az elfeledett gyermekkor és kiásása ezért valójában az idős Sartre jövőjének problémája is.

Sartre legutóbbi művei (a *Critique de la raison dialectique* is) nemcsak azt mutatják meg, mennyire távolodott el attól, amit *A Lét és a Semmi*ben kifejtett, hanem azt is elárulják, mennyire kapcsolódott még mindig ahhoz, mégpedig több vonatkozásban. És nemcsak *A Lét és a Semmi*hez, hanem a benne filozófiai kifejeződést nyert polgári szellemi világhoz általában, amelynek képét emlékiratainak megjelent fejezeteiből mint gyermekkorának világát és szellemi atmoszféráját ismerjük meg.

A megjelent oldalakat olvasva egy, a világot szinte hermetikus elzártságból, valósággal kalitkából szemlélő gyermek képe bontakozik ki. Ilyen szituációban tanul meg olvasni és a dolgokat ismerni. A dolgokhoz azonban — fejtegeti Sartre — a szavaktól jut el, és így, mint mondja, a szavak elsődlegessé válnak számára. Ezt tekinti idealizmusa forrásának: „Innen ered az az idealizmus, amelytől harminc évembe került hogy megszabaduljak."[4] A szavak elsődlegességétől azonban nemcsak az idealizmus ered, hanem spekulatív gondolkodás is. És ezen, a jelek szerint, mind a mai napig sem tette túl magát amint erre a *Critique*-ből nem egy példát lehet felhozni. Gyakori,hogy a fogalomról kialakított spekulatív kép nem puszta hipotézis nála, hanem olyan valami, amihez a dolgokat méri, sőt amihez bizonyos fokig még idomítani is szeretné őket. Találkozunk

[2] Uo. 825. o.
[3] Uo.
[4] Uo. 601. o.

ilyen vonással a totalitás Sartre-i fogalmánál vagy a dialektikánál, akkor amikor a természet dialektikája kerül szóba. E spekulativitásban régi felfogása él tovább, sőt az a dogmatikus jelleg is, amelyet korábbi álláspontjára vonatkoztatva — elítélően — említ.

A második fejezetben választ keres arra, hogy miért választotta mesterségül — hivatásul az írást. Ennél megint vissza kell nyúlni a családhoz, illetve annak tökéletes világához. Mert ebben a tökéletes világban számára egyetlen kérdéses pont van, és ez ő maga. Önmagát céltalannak és fölöslegesnek érezte — írja. Azt tehát, ami számára a legfontosabb, azt felejtette el a család tökéletes világa: beleilleszteni a rendbe és szereppel felruházni őt. Ez természetesen a gyermekben belső ellentmondást és feszültséget keltett. De csak önmagára vonatkozóan, minthogy az említett „világ" rendjét a gyermek Sartre nem vonta kétségbe. Csak később jött rá, hogy az ő beillesztetlensége egyúttal az egész családi rend kérdésességét is jelenti. Csak később fordíthatja át a beillesztetlenséget, amely előbb önmaga ellen irányul, a család (és a mögötte álló világ) ellen, és csak ekkor válhat lázadóvá. A gyermektől azonban még mi sem áll távolabb. Minthogy pedig ez a helyzet nem maradt számára hátra más — fejtegeti Sartre —, mint hogy maga teremtse meg a helyét az adott rendben, és maga magyarázza bele a nagyapja elejtett szavaiba elhivatottságának meghatározását. Ez egyúttal két végletnek is forrása, amelyek között — egyikből a másikba átcsapva — a gyermek Sartre ingadozik. Az egyik „Műveim gyermekeként saját erőmből emeltem ki magam a semmiből, hogy az embernek azokat az olvasmányokat nyújtsam, amelyeket kívánhatnak: alázatos gyermekként halálomig engedelmeskedni fogok, de csak magamnak".[5] A másik a predesztinációra hivatkozik, „az emberi fajt idéztem, rá hárítottam át életem felelősségét; nem voltam más, mint kollektív igény terméke". De „leggyakrabban óvtam lelkem békéjét, vigyázva arra, hogy sose zárjam ki teljesen sem az egzaltáló szabadságot, sem az igazoló szükségszerűséget".[6]

Két véglet — két válasz ugyanarra a kérdésre. Ez azonban több mint a gyermeki magatartás, több mint az önigazolásnak valamely formája vagy saját helyének keresése. Ezek a válaszok a későbbi, filozófus Sartre-nál filozófiai nézeteinek sarktételeiként is visszatérnek, természetesen egészen más szinten. A rokonság mégis szembeötlő. Gondoljunk csak arra, hogy *A Lét és a Semmi*ben arról van szó, hogy az ember minden meghatározottságtól mentesen, teljesen önmaga határozza meg s valósítja meg önmagát. Gondoljunk arra is, hogy ez az indeterminizmus később átcsap a determinizmus hirdetésébe, mégpedig nem akármilyen determinizmusába, hanem olyanba, amely súrolja a mechanikus predeterminizmust, sőt sokban azonosul is vele. Természetes azonban, hogy e két álláspont már filozófiai, és a kettő egymáshoz való viszonyát, az átmenetet egyikből a másikba egy mélyebb, közös filozófiai álláspont határozza meg, név szerint a determinizmus és az okság mechanikus felfogása, továbbá a kettő egymással való azonosítása. Ez az elavult, téves determinizmus-koncepció fűzi össze a tagadást az igenléssel, minthogy mindkettőnek ez az alapja. Hogy ugyanarról a determinizmus-koncepcióról van szó, azt az is mutatja, hogy mindkét esetben egyformán foglalt állást a véletlen kérdésében. Sartre mindkét esetben hevesen tiltakozik az ellen, hogy a véletlennek a világban (vagy legalábbis felfogásában) hely jusson. A *Critique*-ban így ír „állítjuk hogy a véletlen részét a minimumra lehet és kell is redukálni".[7] És egy későbbi passzusból az indeterminálta a nemtudottal kapcsolja össze, amelyeket egyaránt ki kell szorítani. S ez, ha önmagában nem is bizonyító erejű, de utal a már többször említett polgári szemléletre.

Ha az ember Sartre fejlődését lélektani oldalról vizsgálja — és ez az emlékiratok olvasása közben természetes —, akkor éppen a véletlen kérdésében elfoglalt álláspontjával kapcsolatosan bukkan érdekes összefüggésre. *A Lét és a Semmi*-ben Sartre a véletlent úgy szeretné kikapcsolni, hogy mindent az egyénre épít, és magát a determinizmust teszi semmivé, hogy ezáltal a korrelatív véletlen is kikapcsolódjék. A választás szabadsága ugyanis nem a véletlen uralmát jelenti, hanem a véletlen értelmetlenné válását, azt, hogy nem lehet és nincs szükség a véletlenről beszélni. További segítséget nyújt neki ebben a fenomenológiai megközelítés, amikor a világkép-alkotást világalkotássá szélesíti. Ez pedig a véletlent már nemcsak az egyén életéből, hanem a világból is ki szeretné parancsolni.

Sartre-nak ez a kísérlete azonban többszörösen megbukik. Ha jól meggondoljuk, ez éppen ott derül ki a legvilágosabban, ahol a legélesebben jelentkezik maga a kérdés. Sartre szerint ugyanis az ember alapvető törekvése, hogy sajátmaga váljék önmagának alapjává. Ez azt jelenti, hogy önmaga semmisítse meg véletlenszerűségét. Így az önmegalapozás a születés kontingenciájának utólagos visszavétele akar lenni. Sartre azonban azt is mondja, hogy ez eleve kudarcra ítélt törekvés, és nem járhat eredménnyel. Ami termé-

[5] Uo. 788. o.
[6] Uo.
[7] Critique de la raison dialectique. I. köt. 58. o.

szetesen magát az egész előbb vázolt kísérletet kérdőjelezi meg. Érthető tehát, ha ez az álláspont végülis nem elégíti ki Sartre-t sem. Ezenkívül azonban nem is adja magát teljesen át neki, hiszen *A Lét és a Semmi*ben kifejtett egzisztencialista koncepció nem tekinthető teljes egészében homogén egzisztencialista elméletnek. E könyvén belül és magán az egzisztencialista rendszeren belül is világosan kitapintható az ellenpólus is. Ez a belső ellenpólus teszi azután lehetővé, hogy a társadalmi valóság maga is ellenpólussá váljék Sartre számára, és végül bizonyos mértékig elméletének cálfolatává érlelődjék. A társadalmi küzdelemben való részvétele és ennek tanulságai az elméleten belüli kettősség szűrőjén keresztül válnak belső tényezővé, és vezetnek korábbi álláspontjának bomlásához. Részvétele az ellenállásban, a társadalmi küzdelmekben olyan tapasztalatot jelent számára, amely fokozatosan lehetetlenné teszi a régi, teljesen indeterminista megközelítést és válaszkísérletet. Fokozatosan eltávolodva *A Lét és Semmi*től és saját egzisztencialista elmélet-konstrukciójától odáig jut el, hogy végül elismeri a társadalmi szükségszerűség valóságát. A véletlen téves megközelítése azonban itt is szóhoz jut, itt is jelentkezik a véletlen tagadása, mégpedig az említett mechanikus determinizmus-koncepció formájában.

Felvetődik a kérdés: mi helyezi nála ennyire a középpontba a véletlent? A születés kontingenciája mindenki számára adott, és mégsem válik problémává mindenkinél. Talán arról lenne szó, hogy nála ez élesebben jelentkezik, mert apja „csak futólag érintette a családot", és így ez jobban látható? Ám ez kevés érvnek. Hogy választ adhassunk, nem elégedhetünk meg a lélektani oldallal, itt már szükség van a társadalmira és társadalmieszmeire is. Az említett kontingencia és a véletlen valósága általában ugyanis éppen annak a felfogásnak a szemszögéből zavaró, amely mindent szükségszerűnek és eleve elrendeltnek fog fel, akár materialista (mechanikus determinizmus, predeterminizmus), akár idealista (isteni predesztináció, fatalizmus, hivatás) talajon áll — s amely itt polgári eredetű és jellegű koncepció. A görcsös véletlentagadás mögött tehát ez a polgári szemlélet húzódik meg. Ez üti fel a fejét Sartre-nál annak ellenére, hogy a történelmi materializmus igazát állítja, és különösen abban, ahogy ezzel kapcsolatosan egyúttal bíráló álláspontot is elfoglal. Álláspontjának gyökerei pedig éppen abba a gyermekkorba nyúlnak, amelyről a szóban forgó fejezetek szólnak. És az érdekes éppen a későbbi Sartre kísérlete, hogy ezekben a fejezetekben ilyen — véletlent kikapcsoló módon — magyarázza gyermekkorát és az abban jelentkező tényleges véletleneket.

Ugyanakkor a szóban forgó polgári koncepciónak egy másik vonatkozására is fel kell figyelni. Név szerint a polgári haladáselméletre, arra, amelynek lényege az evolucionizmus. Ennek megfelelően látta és látja — saját bevallása szerint ma is — a pályáját, amikor a folytonos és a visszaesés nélküli fejlődést — legalábbis saját maga számára — igényli. Mint írja, elfogadja azt, ha valamelyik írását bírálják, de egy feltétellel: „Ha fenntartják az időrendiség hierarchiáját, az egyetlent, amely biztosítja annak az esélyét, hogy holnap jobban csinálom, holnapután még jobban, és egy remekművel végzem." De hozzáfűzi: „Természetesen nem áltatom magam: jól látom, hogy ismételjük magunkat. De ez az utóbbi időben szerzett ismeretem régi nyilvánvalóságaimat anélkül rombolja, hogy teljesen szétoszlatná őket".[8] A folyamatos haladáselmélet egyenes gyermeke a századvég optimista polgári evolucionizmusának — annak az evolucionizmusnak, amely később a forradalmakkal szembeni tagadássá válik. Továbbá, minthogy ez a békés felfelé ívelés egyúttal az eljövendő remekmű záloga, tulajdonképpen éppen a remekműnek a szükségszerűségét van hivatva elhitetni Sartre-ral magával. A merev predeterminizmus és az elhivatottság polgári gondolata jelentkezik ebben.

Mit kezdjünk azonban a későbbi tagadással, amelyről az idézet második része szól? Nézzük csak meg közelebbről a dolgot. Sartre írói fejlődése nem egyenletes felfelé ívelés. Az evolúcióval nem az ismétlődés szegeződik szembe, hanem a visszaesések, a gyengébb művek. A ragyogó *Temetetlen holtak*at a gyengébb *Szennyes kezek*, ezt a megint kiemelkedő *Az Ördög és a Jóisten*, majd ismét egy gyengébb mű, a *Nyekraszov* követi. Ugyanakkor azonban ezeken keresztül eszmei fejlődés mutatkozik. Filozófiájában is letagadhatatlan a fejlődés, de ez is kitérőkön, visszaeséseken és ellentmondásokon keresztül valósul meg. Nincs szó fokozatos felemelkedésről, sima haladásról, egyszerű evolúcióról. A valóságos kép ugrások és visszaesések láncolatát mutatja. Amit viszont ő a korábbi — polgári — elméletével szembehelyez, az nem a valóság, hanem egy másik polgári elmélet, amely az optimistának egyszerűen visszája, ellentétes előjelű megfelelője. Az ismétlődés, a körforgás állítása nem jelent távolodást a polgári koncepciótól és közeledést a valósághoz, hanem csak egyik polgári nézetnek egy másikkal való felcserélését. Mindkettőnek az alapja egyaránt az, hogy a tényleges dialektikus fejlődési menetet nem átja, nem ismeri el, és így, amikor az evolúciót mint egyetlen fejlődési formát már nem

[8] Les Temps Modernes, 826. o.

tarthatja fenn, magának a fejlődésnek a kérdésessé tételébe csap át. Az eszmei váltás mechanizmusa ugyanaz mint a determinizmus esetében, és itt is egy polgári koncepcióra vezethető vissza, amelynek csak a formája új, de lényege tovább él.

Ez tehát a helyzet, és ezek azok az eszmei szálak, amelyek Sartre egész fejlődésén végigvezetnek, az ellentétes álláspontokat — azonos alapjuk és közös vonásaik alapján — összekapcsolják, és egyúttal azt is elárulják, hogy mi az, amiben Sartre ma sem tudott régi nézeteivel szakítani. Ezek fonódnak össze a lélektani vonatkozásokkal, és eredetüket a gyermekkorban, a családjának a hatására kialakult eszmevilágban találhatjuk meg.

Mindez tükröződik emlékirataiban is. Tükröződik a tartalomban, de a megírás módjában is. „Egy befejezett életben a vég képezi a kezdet igazságát"[9] — mondja Sartre, s arra utal, hogy a meghalt nagyok értékelésénél minden ennek a nagyságnak, az eljövendő kibontakozásnak a jele, része, magyarázata. Sajátos, megfordított szükségszerűség uralkodik itt, amelyben a magyarázatok kiindulópontja, alapja az, amivé ők később váltak: beteljesedettségük. A nagy emberek életrajzának olvasásával összefüggésben írja továbbá e nagy emberek gyermekkorára vonatkozólag: „ezek a gyermekek tévedésben élnek: úgy nőttek fel, hogy a véletlen szerint cselekedtek és beszéltek, pedig legkisebb szavuk igazi célja sorsuk jelentése volt".[10]

Nos, nyugodtan mondhatjuk, hogy Sartre emlékirata maga is a legtöbbször ilyen jellegű retrospekciót tartalmaz: a felnőtt ember azt keresi, milyen utakon jutott oda, ahol van. Minél erősebb ez a tendencia, annál inkább, annál szükségszerűbben homályosul el a konkrét élet — ez esetben a gyermeki —, és helyét valami más, valamiféle előélet foglalja el. Ilyen esetben minden előzménnyé változik, és megszűnik annak lenni, ami valójában volt, gyermekkornak, valóságos életnek. Persze ez nem szükségszerű és nem egyetlen módja az emlékiratírásnak — bár a leggyakoribb, és egészen talán senki sem szabadulhat tőle. De az arányok különbözők lehetnek. Azt is lehet talán mondani, hogy minél inkább író az illető, annál inkább háttérbe szorul ez a módszer, és annál inkább életet, nem pedig előéletet mutat a szerző. Minél filozofikusabb a beállítottsága, annál jobban kísért az előélet megírásának a veszélye. Nos, Sartre író és gondolkodó is. De elsősorban gondolkodó, és mint író, a gondolkodót szolgálja tollával. Ezt a kritika sokszorosan megállapította, és nehezen is lehetne kétségbevonni.

Ám nemcsak arról van szó, hogy a gondolkodó az író fölébe kerekedik, hanem arról az eszmei világról is, amelyet ez a gondolkodó magáénak vall. Az emlékiratokban, már mint az eddigi két fejezetben, szemmel láthatóan minden előéletté változik. Az élő, mozgó valóságos gyermekből nem sokat kapunk, a meditálásból azonban annál többet. Igaz, hogy az íróilag legjobban megírt részletek éppen a reális gyermek életének egy-egy momentumát villantják fel. Csakhogy nem ezek képezik az alapot, hanem ezek kiegészítő anyagok, amelyek az említett előélet-írást dokumentálják, az általa felvetett kérdéseket illusztrálják. Ugyanakkor az is jellemző, hogy ott, ahol a meditáció és a tépelődés a gyermeknél háttérbe szorul és a kalitka egy kissé kinyílik, ott az emlékirat legtöbbször szummárissá válik. Világosan kitapintható, hogy Sartre-t lényegében csak későbbi fejlődésének eredetei érdeklik. Ez annyiban, amennyiben ez az emlékírás is szembenézés és bizonyos mértékig leszámolás is, megbocsátható. Márpedig úgy tűnik, hogy az emlékiratok megírásában éppen egy ilyen magatartás jut erősen szóhoz — amint erről már volt is szó.

Ebben az összefüggésben azután újra és igen erősen jelentkezik a véletlen teljes kikapcsolása, illetve a szükségszerűbe való átfordítása. Persze ez a szükségszerűség konstruált, mert valójában egy megfordított szükségszerűség rejlik a látszólag előremutató tendenciák mögött. Az előremutató, meghatározó szükségszerűség itt csak látszat. A valóságban egy ilyen tendencia a véletlenek sokasága között és rajtuk keresztül bontakozik ki. Az, amelyikkel itt találkozunk, az szelektív, és a szerző csak a kibontakozott tendenciákat mutatja meg. Mindent, ami ezen kívül esik, azt félretolja. Egyszóval még mindig és újra a véletlennel vívott küzdelmének vagyunk tanúi. Sartre itt is éppen úgy küzd ellene, mint ahogy régebben is ezt tette — ha úgy tetszik — *A Lét és a Semmi*ben.

Mindez jóformán csak egyetlen kérdéskomplexum a sok közül, amelyeket az emlékiratok felvetnek. A többiek, pl. a tartalmi vonatkozások, mindaz, ami tényszerűt Sartre elmond, szintén nem kevéssé érdekes. Csak másképpen az. Ilyen minden, amit arról mond, hogyan maradt idegen a tételes vallástól, hogyan tevődött át nála a vallási az irodalmi hivatástudat területére, hogyan jutott el e burkolt hit szétfoszlásához is. Hiszen amikor ezt leírhatta, nagymértékben azért tehette, mert vagy már előzőleg túljutott rajta, vagy leírva jutott túl rajta. Igaz, ezzel kapcsolatosan is felmerül ennek a túljutásnak a

[9] Uo. 803. o.
[10] Uo. 805. o.

foka s az a kérdés, milyen reziduumok maradtak utána. Hasonlóan érdekes dolgokra hivatkozhatnánk még, megelégszünk azonban ennek az egynek a kiemelésével. Azért ezzel, mert úgy tűnik, hogy leginkább ez érinti a ma is fennálló kérdések magvát — ez vet leginkább fényt a mai, a felnőtt Sartre problémáira, azokra, amelyekért — hacsak részben is — az emlékiratok íródtak. Ne feledjük: minden írásnak valamilyen megoldatlan kérdés a rugója. Az író számára éppen ebben van az izgalmas kaland. Persze ezek nem a gyermek Sartre kérdései, hanem az 49 éveséi. Nekünk azonban a felnőtt a kortársunk, és így bennünket ennek a problémái érdekelnek elsősorban.

Tordai Zádor

A szerkesztőbizottság nyilatkozata

Mások gondolatainak, tudományos eredményeinek eltulajdonítása, sajátként való feltüntetése a legsúlyosabb vétségek közé tartozik a tudományos munkában. Mindenkinek, aki valamely tudományterület problémáinak vizsgálatával foglalkozik, elemi kötelessége, hogy fellépjen a plagizálók ellen, mihelyt káros tevékenységüket észleli. A tudományos élet tisztaságának megőrzése parancsolóan írja elő, hogy leleplezzünk és elítéljünk minden olyan tevékenységet, amely sérti vagy áthágja a szellemi alkotómunka társadalmilag kötelező, általánosan elismert erkölcsi szabályait.

Ennek jegyében tárja olvasóink elé a Magyar Filozófiai Szemle szerkesztősége a lap egyik cikkszerzőjének a közelmúltban leleplezett plágium-ügyét.

Lapunk 1964. évi 2. számában tanulmány jelent meg Pásztor László tollából „A kibernetika filozófiai problémáiról" címmel. E tanulmány szerzője a tudományos munka elemi normáit megszegve minden hivatkozás nélkül — lényegtelen stiláris változtatásokkal, sőt helyenként teljesen szó szerint — számos fontos szövegrészt egyszerűen kimásolt különböző szerzők korábban megjelent munkáiból. Illusztrálásul csak két kiragadott példát sorolunk fel.

„A legegyszerűbb esetben a regulátor egyszerű lineáris átalakító lehet, amelyben a visszacsatolás jelzése, ha a regulált objektum eltér a kívánt helyzettől — hibajelzés —, lineárisan átalakul vezérlő jelzéssé."

„A legegyszerűbb esetekben a regulátor egyszerű lineáris átalakító is lehet, amelyben a visszacsatolás jelzése, amennyiben a regulált objektum eltér a kívánt helyzettől (hibajelzés), lineárisan átalakul vezérlő jelzéssé."

„A számológép működési elvében tehát az a legfontosabb, hogy mindig közreműködik egy bizonyos önszabályozó folyamat, amelyet egyrészt a gépbe juttatott kiindulási adatok jellege és az eredetileg bejuttatott program kiindulási elvei, másrészt viszont a gép konstrukciójának logikai tulajdonságai határoznak meg. Elsősorban éppen ezeknek az önszabályozó folyamatoknak, speciálisan a formális logika törvényeinek megfelelő folyamatoknak az elmélete képviseli az elektronikus számológépek elméletének azt a részét, amellyel a kibernetika foglalkozik."

„A számológép működési elvében tehát az a legfontosabb, hogy mindig közreműködik egy önszabályozó folyamat, amelyet egyrészt a gépbe juttatott kiindulási adatok jellege és az eredetileg bejuttatott program kiindulási elvei, másrészt viszont a gép konstrukciójának úgynevezett logikai tulajdonságai határoznak meg. Elsősorban éppen ezeknek az önszabályozó folyamatoknak, speciálisan a formális logika törvényeinek megfelelő folyamatoknak az elmélete képviseli az elektronikus számológépek elméletének azt a részét, amellyel a kibernetika foglalkozik."

A cikkben felderíthető plagizálás méretei rendkívül nagyok. Az első fejezetnek például a legnagyobb része néhány szerző cikkrészletének puszta összeollózásából áll. Erről, valamint e „módszer" alkalmazásáról olvasóink maguk is könnyen meggyőződhetnek, ha összehasonlítják Pásztor írását például a következő cikkekkel: Szoboljev—Kitov—Ljapunov: A kibernetika fő vonásai (Filozófiai Értesítő, 1956. 2. sz.); E. Kolman: Mi a kibernetika? (Uo.); Sz. L. Szoboljev—A. A. Ljapunov: Kibernetika és természettudomány (A modern természettudományok filozófiai problémái. Akadémiai Kiadó, 1962.).

A Magyar Filozófiai Szemle egyik kinyilvánított és követett célkitűzése, hogy a maga eszközeivel elősegítse a filozófia és a természettudományok szövetségének erősítését. Különösen fontosnak tartjuk a közös erőfeszítéseket a merőben újszerű természettudományos felfedezések filozófiai értelmezésének területén. A kibernetika filozófiai problémái feltétlenül ide tartoznak. Emlékeztetnünk kell továbbá azokra a korábbi kibernetikaellenes megnyilvánulásokra, amelyek értetlenséget, bizalmatlanságot szültek a filozófusok és a kibernetika szakemberei között. Minden olyan cselekedet, amely alkalmas a kialakuló együttműködés zavarására, súlyos károkat okoz, és csak azzal a következménnyel járhat, hogy rossz hírbe keveri a kibernetika eredményeinek filozófiai értelmezése körében folyó vizsgálódásokat.

A Magyar Filozófiai Szemle szerkesztősége, amely hibát követett el azzal, hogy nem a közlés előtt derített fényt a plágiumra, a maga illetékességi körében biztosítani fogja, hogy a jövőben hasonló esetek ne fordulhassanak elő. Mély meggyőződésünk, hogy filozófusaink és a filozófiai közvélemény ebben fenntartás nélkül segítségünkre lesz.

A szerkesztő bizottság